

Marek Pawlak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

marek.pawlak@kul.pl

Vesselina Dimitrova

University of Economics Varna

vesselina.dimitrova@yahoo.com

Hierarchia wartości i poziom religijności studentów zarządzania

Przegląd literatury

Wartości według Rokeacha

Według Milтона Rokeacha¹ (1968) profesora Uniwersytetu Michigan wartości są wielowymiarowymi (wieloaspektowymi) standardami, które mogą służyć różnym celom. Mogą one kierować postępowaniem, prowadząc nas do zajęcia określonego stanowiska odnośnie konkretnej kwestii społecznej, predestynować nas do faworyzowania jednej lub innej ideologii politycznej. Są to standardy, które wykorzystujemy, aby osądzać, pochwalić lub zganić siebie lub innych. Są standardami, które mówią nam, jakie przekonania, nastawienia i działania innych są warte tego, aby się o nie walczyć lub na nie wpływać.

Rokeach (1968) umieszczał pojęcie wartości przed pojęciem postawy i uzasadniał to na wiele sposobów. Po pierwsze wartość jest koncepcją wyraźnie bardziej dynamiczną niż postawa, o silnym składniku motywacyjnym, jak również o składnikach: poznawczym, afektywnym i behawioralnym. Po drugie, o ile zakłada się powszechnie, że zarówno postawy jak i wartości są determinantami ludzkich zachowań, to wartość jest zarówno wyznacznikiem postawy jak i zachowania. Po trzecie, jeśli założymy, że człowiek posiada znacznie mniej wartości niż postaw, to koncepcja wartości daje nam bardziej ekonomiczne narzędzie analityczne do opisywania i wyjaśniania podobieństw i różnic między osobami, grupami, narodami i kulturami,

¹ Urodził się w Hrubieszowie w roku 1918 i w wieku 7 lat przeniósł się wraz z rodziną do Stanów Zjednoczonych (Campbell 1989).

Rokeach (1968) wyróżnił dwie kategorie: wartości terminalne i instrumentalne. Wartości terminalne mają następującą formę: "Uważam, że taki i taki końcowy stan istnienia (np. zbawienie, pokój na świecie) jest osobiście i społecznie wart tego, aby do niego dążyć". Tylko te słowa lub wyrażenia, które można sensownie wstawić do tak sformułowanego zdania są wartościami terminalnymi. Wartości terminalne opisują stany docelowe życia człowieka, cele, jakie człowiek chciałby osiągnąć w swoim życiu. Mogą się one różnić z punktu widzenia różnych grup ludzi w różnych kulturach.

Wartości instrumentalne są natomiast definiowane jako pojedyncze przekonania, które zawsze mają następującą formę: "Uważam, że taki i taki sposób postępowania (np. uczciwość, odwaga) jest osobiście i społecznie korzystny we wszystkich sytuacjach w odniesieniu do wszystkich podmiotów" (Rokeach 1968). Tylko słowa lub wyrażenia, które można wstawić do tak sformułowanego zdania są wartościami instrumentalnymi. Wartości instrumentalne opisują preferowane sposoby zachowania. Można je także określić jako preferowane sposoby osiągnięcia wartości terminalnych.

Rokeach (1973, 11) Zastanawiał się także, ile wartości posiada człowiek i liczbę wartości terminalnych oszacował na około półtora tuzina czyli 18. Odnośnie wartości instrumentalnych uznał między innymi, że jest mniej więcej tyle stanów docelowych ile sposobów ich osiągnięcia, czyli także 18.

Zastanawiał się także nad hierarchią (systemem) wartości i w jego ujęciu koncepcja systemu wartości lub hierarchii wartości sugeruje uszeregowanie wartości zgodnie z ich znaczeniem (Rokeach 1968).

Rokeach wiele razy (w latach 1968, 1971, 1974, 1981) badał hierarchię wartości w społeczeństwie amerykańskim. Poniżej przedstawiono wartości terminalne ustawione w kolejności ich ważności według badań przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie około 1400 dorosłych Amerykanów w roku 1968 (Rokeach, 1989).

1. Pokój na świecie (świat wolny od wojen i konfliktów)
2. Bezpieczeństwo rodziny (troska o osoby kochane)
3. Wolność (niezależność, wolne wybory)
4. Szczęście (zadowolenie)
5. Poczucie własnej wartości (poczucie własnej godności)
6. Mądrość (dojrzałe rozumienie życia)
7. Równość (braterstwo, równe szanse dla wszystkich)
8. Zbawienie (bycie zbawionym, życie wieczne)
9. Życie w komforcie (dostatnie życie)

10. Poczucie spełnienia (nieprzemijający wkład)
11. Prawdziwa przyjaźń (bliska relacja)
12. Bezpieczeństwo narodowe (ochrona przed atakiem)
13. Wewnętrzna harmonia (brak wewnętrznych konfliktów)
14. Dojrzała miłość (bliskość seksualna i duchowa)
15. Piękno świata (piękno natury i sztuka)
16. Uznanie społeczne (szacunek, podziw)
17. Przyjemności (przyjemne, spokojne życie)
18. Ekscytujące życie (stymulujące, aktywne życie)

Lista wartości instrumentalnych także ustawionych w kolejności ich ważności według wymienionych wcześniej badań wygląda następująco:

1. Uczciwy (szczerzy, prawdomówny)
2. Ambitny (pracowity, ambitny)
3. Odpowiedzialny (godny zaufania, niezawodny)
4. Odpuszczający² (gotowy do wybaczenia, wybaczący innym)
5. Tolerancyjny (otwarty, nieuprzedzony)
6. Odważny (stający w obronie swoich przekonań)
7. Uczynny (pracujący na rzecz pomysłności innych)
8. Czysty (schludny, staranny)
9. Kompetentny (sprawny, efektywny)
10. Opanowany (powściągliwy, zdyscyplinowany)
11. Kochający (serdeczny, czuły)
12. Pogodny (wesoły, radosny)
13. Niezależny (samodzielny, samowystarczalny)
14. Uprzejmy (grzeczny, dobrze wychowany)
15. Intelktualny (inteligentny, refleksyjny)
16. Posłuszny (obowiązkowy, pełen szacunku)
17. Logiczny (konsekwentny, racjonalny)
18. Twórczy (śmiały, kreatywny)

Rokeach przeprowadzał swoje badania prosząc o ustalenie kolejności wartości w dwóch wymienionych grupach od najważniejszych do najmniej ważnych. Najpierw należy

² Użyto tu słowa odpuszczający (forgiving), bo jest ono użyte przez Roekacha, a także w Modlitwie Pańskiej po angielsku i po polsku.

uszeregować wartości terminalne a w drugiej kolejności instrumentalne. W kwestionariuszu Rokeacha wartości są uszeregowane alfabetycznie.

Religijność i wartości według Rokeacha

W roku 1969 Rokeach opublikował wyniki badań, których celem było określenie, czy osoby, które są religijne, mają istotnie różny system wartości od tych, które są mniej religijne bądź nie są religijne. W badaniach tych religijność była określana na kilka sposobów: (1) nominalna identyfikacja religijności, (2) częstość przebywania w kościele, (3) samoocena znaczenia religii w życiu osobistym. Badania były przeprowadzone na reprezentatywnej grupie dorosłych amerykańców i wykazały, że systemy wartości osób religijnych, mniej religijnych i niereligijnych są istotnie różne. Na przykład osoby religijne istotnie wyżej ceniły taką wartość terminalną jak *zbawienie* a istotnie niżej *przyjemności* niż osoby mniej religijne i niereligijne. Na podstawie tych badań Rokeach stwierdził, że są dwie wartości, które można określić mianem wyróżniających chrześcijan: *zbawienie* i *odpuszczenie* (wybaczenie).

W swoich badaniach Rokeach uwzględnił kilka religii i oceniał hierarchię wartości dla każdej z nich. Protestanci istotnie wyżej niż pozostałe grupy cenili *zbawienie*, a z drugiej strony istotnie niżej cenili *poczucie spełnienia*. Katolicy istotnie wyżej cenili *bezpieczeństwo narodowe*, natomiast istotnie niżej *równość* i *przyjemności* niż pozostałe grupy. Osoby niereligijne istotnie wyżej niż pozostałe grupy ceniły *ekscytujące życie*, *poczucie spełnienia*, *równość* i *przyjemności*, natomiast istotnie niżej cenili *bezpieczeństwo rodziny* i *bezpieczeństwo narodowe*. Żydzi cenili *poczucie spełnienia*, *równość* i *przyjemności* istotnie wyżej niż protestanci i katolicy oraz *bezpieczeństwo rodziny*, *wewnętrzną harmonię* i *mądrość* wyżej niż pozostałe grupy. Tych sześć wartości terminalnych uważa Rokeach za specyficzne dla „żydowskiego systemu wartości”.

Wartości według Shalom Schwartz

Drugi model wartości, jaki zostanie tu wykorzystany, został stworzony przez Shalom Schwartz, profesora „The Hebrew University of Jerusalem”. On także zbudował listę wartości z podziałem na dwie kategorie: terminalne i instrumentalne. Wartości terminalne sformułował Schwartz następująco:

1. Równość (takie same szanse dla wszystkich)
2. Wewnętrzna harmonia (wewnętrzny spokój)
3. Władza społeczna (wywieranie wpływu na innych, dominacja)

4. Przyjemność (zaspokojenie własnych potrzeb)
5. Wolność (wolność działań i myśli)
6. Życie duchowe (nacisk na sprawy duchowe, a nie na materialne)
7. Poczucie przynależności (poczucie, że inni troszczą się o mnie)
8. Porządek społeczny (stabilność społeczna)
9. Ekscytujące życie (stymulujące doświadczenia)
10. Sens życia (cel w życiu)
11. Uprzejmość (grzeczność, dobre maniery)
12. Bogactwo (pozycja materialna, pieniądze)
13. Bezpieczeństwo narodowe (obrona mojego kraju przed wrogami)
14. Poczucie własnej wartości (wiara w swoje własne zdanie)
15. Wymiana korzyści (unikanie długów wdzięczności)
16. Kreatywność (wyjątkowość, wyobraźnia)
17. Pokój na świecie (świat wolny od wojen i konfliktów)
18. Kulturowanie tradycji (zachowanie dawnych zwyczajów)
19. Dojrzała miłość (głęboka, emocjonalna i duchowa bliskość)
20. Samodyscyplina (samokontrola, odporność na pokusy)
21. Odseparowanie (od spraw tego świata)
22. Bezpieczeństwo rodziny (bezpieczeństwo osób, które kocham)
23. Uznanie społeczne (poważanie, aprobata przez innych)
24. Zgodność z naturą (harmonia z naturą)
25. Zróżnicowane życie (wypełnione wyzwaniem, nowościami i zmianami)
26. Wiedza (dojrzałe zrozumienie życia)
27. Władza (prawo kierowania innymi lub wydawania poleceń)
28. Prawdziwa przyjaźń (bliska wspierająca przyjaźń)
29. Piękno (piękno natury i sztuki)
30. Sprawiedliwość społeczna (naprawianie krzywd, troska o słabszych)

Lista wartości instrumentalnych została sformułowana przez Schwartza następująco:

31. Niezależny (polegający na samym sobie, samowystarczalny)
32. Wyważony (unikający ekstremalnych uczuć i działań)
33. Lojalny (wierny swoim przyjaciołom, grupie)
34. Ambitny (ciężko pracujący, mający duże aspiracje)
35. Liberalny (tolerancyjny dla innych idei i przekonań)
36. Skromny (pokorny, potulny)

37. Odważny (poszukujący wyzwań, zagrożeń)
38. Chroniący otoczenie (dbający o naturę)
39. Wpływowy (mający wpływ na ludzi i wydarzenia)
40. Uznający znaczenie rodziców i ludzi starszych (okazujący respekt)
41. Wybierający własne cele (niezależny w stawianiu sobie celów)
42. Zdrowy (niecierpiący na choroby fizyczne lub psychiczne)
43. Sprawny (kompetentny, efektywny, skuteczny)
44. Akceptujący swoje miejsce w życiu (podporządkowujący się warunkom życia)
45. Uczciwy (szczery, serdeczny)
46. Chroniący swój wizerunek społeczny (chroniący swoją „twarz”)
47. Posłuszny (obowiązkowy, wypełniający zobowiązania)
48. Inteligentny (myślący logicznie)
49. Wspierający (pracujący na rzecz innych)
50. Cieszący się życiem (znajdujący upodobanie w dobrym jedzeniu, seksie, wypoczynku itd.)
51. Pobożny (zachowujący wiarę religijną i przykazania)
52. Odpowiedzialny (godny zaufania, niezawodny)
53. Ciekawy (interesujący się wszystkim, badający)
54. Odpuszczający (chcący przebaczać innym)
55. Skuteczny (osiągający cele)
56. Czysty (schludny, uporządkowany)

Jak można odnotować, lista wartości Schwartza jest znacznie dłuższa niż Roekacha. Wiele sformułowań się powtarza, ale jest wiele nowych. Ponieważ Schwartz znał model Rokeacha, można założyć, że opracowując własny, brał go pod uwagę. Jednak Schwartz nie uwzględnił ważnej dla chrześcijan wartości terminalnej: *zbawienie*. Natomiast pojawiła się inna wartość *pobożny* (zachowujący wiarę religijną i przykazania).

Można także zauważyć, że system Rokeacha, jest bardziej humanitarny pokazujący listę rzeczy naprawdę cennych dla cywilizowanego człowieka. System Schartza jest bardziej przyziemny i realistyczny, pokazujący także wartości raczej prymitywne, np.: *władza* (prawo kierowania innymi lub wydawania poleceń), *cieszący się życiem* (znajdujący upodobanie w dobrym jedzeniu, seksie, wypoczynku itd.).

Schwartz nie tylko stworzył własną listę wartości z podziałem na terminalne i instrumentalne, ale przy wykorzystaniu metody skalowania wielowymiarowego połączył je i utworzył 10 typów. W trakcie tego grupowania niektóre wartości (11 elementów) zostały usunięte. Utworzonym typom wartości Schwartz nadał następujące nazwy: (1) *władza*, (2)

osiągnięcia, (3) hedonizm, (4) stymulacja, (5) decydowanie o sobie, (6) uniwersalizm, (7) życzliwość, (8) tradycja, (9) konformizm, (10) bezpieczeństwo. Przedstawiono to w tabeli 1.

Schwartz stworzył także dwa narzędzie do pomiaru hierarchii wartości: Schwartz Value Survey (SVS) i Portrait Values Questionnaire (PVQ). W przypadku SVS w kwestionariuszu jest podanych 56 wartości i należy dla każdej z nich odpowiedzieć na pytanie: „Jako reguła, którą kieruję się w życiu, ta wartość jest: Sprzeczna z moimi wartościami (-1), Nieważna (0), Ważna (1, 2, 3, 4, 5), Bardzo ważna (6), O najwyższej wartości (7)). Mamy tu zatem 9 punktową skalę, podczas gdy Rokeach w swoim kwestionariuszu prosił o ustalenie kolejności między wartościami. W przypadku kwestionariusza Rokeacha nie można nadać dwóm wartościom takiego samego znaczenia. W kwestionariusz PVQ identyfikacja dziesięciu typów wartości jest dokonywana na podstawie odpowiedzi na pytanie dotyczące opisów różnych osób: „W jakim stopniu opisywana osoba jest do Ciebie podobna?”. Mamy tu 6 punktową skalę odpowiedzi: bardzo podobna (1), podobna (2), nieco podobna (3), mało podobna (4), niepodobna (5), zupełnie niepodobna (6).

Tabela 1. Wartości, typy wartości i portrety z kwestionariusza PVQ według Schwartz

Wartości wg Schwartz	Typy wartości	Portrety z kwestionariusza PVQ
5. Wolność (wolność działań i myśli) 16. Kreatywność (wyjątkowość, wyobraźnia) 31. Niezależny (polegający na samym sobie, samowystarczalny) 41. Wybierający własne cele (niezależny w stawianiu sobie celów) 53. Ciekawy (interesujący się wszystkim, badający)	Decydowanie o sobie	- Ważne jest dla niego wymyślanie nowych idei i bycie kreatywnym. Lubi robić różne rzeczy na swój własny, oryginalny sposób. - Ważne jest dla niego samodzielne decydowanie odnośnie tego, co ma robić. Lubi być wolny i niezależny od innych.
9. Ekscytujące życie (stymulujące doświadczenia) 25. Zróżnicowane życie (wypełnione wyzwaniem, nowościami i zmianami) 37. Odważny (poszukujący wyzwań, zagrożeń)	Stymulacja	- Lubi niespodzianki i zawsze poszukuje nowych rzeczy do zrobienia. Jego zdaniem należy robić w życiu wiele różnych rzeczy. - Poszukuje przygód i lubi podejmować ryzyko. Chciałby mieć ekscytujące życie.
4. Przyjemność (zaspokojenie własnych potrzeb) 50. Cieszący się życiem (znajdujący upodobanie w dobrym jedzeniu, seksie, wypoczynku itd.)	Hedonizm	- Ważna jest dla niego dobra zabawa. Lubi sobie dogadzać. - Wykorzystuje każdą szansę, aby się dobrze bawić. Lubi robić rzeczy, które są dla niego przyjemne.

34. Ambitny (ciężko pracujący, mający duże aspiracje) 39. Wpływowy (mający wpływ na ludzi i wydarzenia) 43. Sprawny (kompetentny, efektywny, skuteczny) 55. Skuteczny (osiągający cele)	Osiągnięcia	- Ważne jest dla niego pokazywanie swoich możliwości. Chce, aby ludzie podziwiali to, co robi. - Ważne jest dla niego odnoszenie sukcesów. Ma nadzieję, że ludzie będą zauważać jego osiągnięcia.
3. Władza społeczna (wywieranie wpływu na innych, dominacja) 12. Bogactwo (pozycja materialna, pieniądze) 27. Władza (prawo kierowania innymi lub wydawania poleceń) 46. Chroniący swój wizerunek społeczny (chroniący swoją „twarz”)	Władza	- Ważne jest dla niego, aby był bogaty. Chciałby mieć dużo pieniędzy i drogich rzeczy. - Ważne jest dla niego, aby inni traktowali go z szacunkiem. Chciałby, aby ludzie robili to, co im każe.
8. Porządek społeczny (stabilność społeczna) 13. Bezpieczeństwo narodowe (obrona mojego kraju przed wrogami) 15. Wymiana korzyści (unikanie długów wdzięczności) 22. Bezpieczeństwo rodziny (bezpieczeństwo osób, które kocham) 56. Czysty (schludny, uporządkowany)	Bezpieczeństwo	- Ważne jest dla niego życie w bezpiecznym otoczeniu. Unika wszystkiego, co mogłoby zagrozić jego bezpieczeństwu. - Ważne jest dla niego, aby władze zagwarantowały bezpieczeństwo w obliczu wszystkich zagrożeń. Chce, aby państwo było silne i mogło bronić swoich obywateli.
11. Uprzejmość (grzeczność, dobre manery) 18. Kulturowanie tradycji (zachowanie dawnych zwyczajów) 20. Samodyscyplina (samokontrola, odporność na pokusy) 32. Wyważony (unikający ekstremalnych uczuć i działań) 36. Skromny (pokorny, potulny) 40. Uznający znaczenie rodziców i ludzi starszych (okazujący respekt) 44. Akceptujący swoje miejsce w życiu (podporządkowujący się warunkom życia) 47. Posłuszny (obowiązkowy, wypełniający zobowiązania) 51. Pobożny (zachowujący wiarę religijną i przykazania)	Konformizm	- Wierzy, że ludzie powinni robić to, co im się każe. Jego zdaniem należy zawsze przestrzegać zasad, nawet wtedy, gdy nikt tego nie widzi. - Uważa, że zawsze należy zachowywać się odpowiednio. Chce unikać robienia czegokolwiek, co w opinii innych byłoby niewłaściwe.
33. Lojalny (wierny swoim przyjaciołom, grupie) 45. Uczciwy (szczerzy, serdeczny)	Życzliwość	- Ważne jest dla niego pomaganie ludziom, którzy są obok. Chce się troszczyć o ich pomyślność.
	Tradycja	- Ważna jest dla niego tradycja. Próbuje stosować się do zasad przekazywanych przez własną religię i rodzinę. - Ważne jest dla niego bycie skromnym i pokornym. Próbuje nie zwracać na siebie uwagi.

49. Wspierający (pracujący na rzecz innych) 52. Odpowiedzialny (godny zaufania, niezawodny) 54. Odpuszczający (chcący przebaczać innym)		- Ważne jest dla niego bycie lojalnym wobec przyjaciół. Chce się poświęcać ludziom, którzy są dla niego bliscy.
1. Równość (takie same szanse dla wszystkich) 17. Pokój na świecie (świat wolny od wojen i konfliktów) 24. Zgodność z naturą (harmonia z naturą) 26. Wiedza (dojrzałe zrozumienie życia) 29. Piękno (piękno natury i sztuki) 30. Sprawiedliwość społeczna (naprawianie krzywd, troska o słabszych) 35. Liberalny (tolerancyjny dla innych idei i przekonań) 38. Chroniący otoczenie (dbający o naturę)	Uniwersalizm	- Jego zdaniem jest ważne, aby wszyscy ludzie na świecie byli traktowani tak samo. Wierzy, że każdy powinien mieć takie same szanse życiowe. - Ważne jest dla niego słuchanie ludzi, którzy mają inne poglądy. Nawet gdy się z nimi nie zgadza, zawsze się stara ich zrozumieć. - Mocno wierzy, że ludzie powinni dbać o przyrodę. Ważna jest dla niego troska o środowisko.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Struch Naomi, Schwartz Shalom H. and van der Kloot Willem A. (2002).

Związki religijności z hierarchią wartości według Schwartza

W roku 1995 Shalom Schwartz i Sipke Huismans z „Vrij Universitet Amsterdam” opublikowali wyniki badań dotyczących związku hierarchii wartości z religijnością. W badaniach brali udział: wykształceni, dorośli mieszkańcy Izraela (635 osób), katolicy z Hiszpanii (478 osób), kalwiniści z Holandii (217 osób) i prawosławni z Grecji (400 osób). Respondenci wypełniali kwestionariusz SVS zawierający 56 wartości.

W ramach pytań metryczkowych respondenci najpierw deklarowali swoją przynależność religijną a następnie oceniali swoją subiektywną religijność odpowiadając na pytanie: „w jakim zakresie, jeżeli w ogóle, uważasz siebie za osobę religijną?” W odpowiedzi używana była skala ośmiostopniowa od „zupełnie niereligijny (0)” do „bardzo religijny (7)”. Schwartz i Huismans nie badali różnic hierarchii wartości dla różnych grup religijnych, ale badali korelacje poziomu religijności z poziomem znaczenia przypisywanym do dziesięciu różnych typów wartości. Uzyskane wyniki pokazano w tabeli 2 uszeregowane od największej korelacji dodatniej do największej korelacji ujemnej, przy czym należy podkreślić, że założono tu korelację liniową.

Tabela 2. Korelacja wartości z religijnością według Schwartza i Huismansa

Typy wartości	Poziom korelacji z religijnością
Tradycja	0,54
Konformizm	0,30
Życzliwość	0,15
Bezpieczeństwo	0,15
Władza	-0,08
Osiągnięcia	-0,13
Uniwersalizm	-0,24
Decydowanie o sobie	-0,33
Stymulacja	-0,34
Hedonizm	-0,39

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Schwartz, Huismans, 1995.

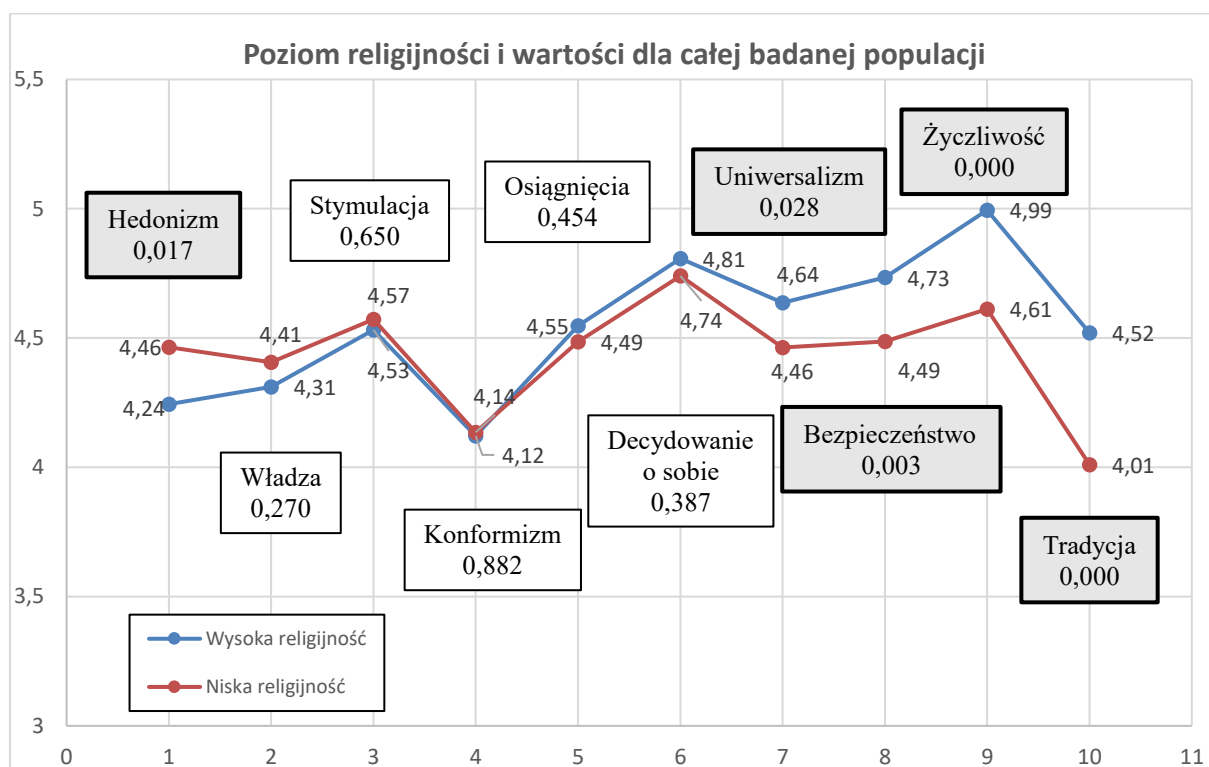
Nie należy sądzić na podstawie zamieszczonej tabeli, że na przykład osoby religijne najbardziej cenią *tradycję* jako wartość, oznacza to jedynie, że jest największa korelacja dodatnia religijności z *tradycją*.

W populacji badanej przez Schwartza i Huismansa można odnotować nadreprezentację dorosłych mieszkańców Izraela – 37% (było to aż 635 osób, cała populacja to 1716 osób), osoby badane z innych krajów to także studenci (w całej badanej populacji 30%). Jak zauważa Rokeach, system wartości ludzi młodych jest inny niż ludzi starszych. Schwartz nie uwzględnił także różnic kulturowych zakładając, że pochodzenie osoby z Grecji, Holandii, bądź z Izraela nie wpływa na hierarchię wartości. W badania Rokeacha wszyscy uczestnicy pochodzili z USA, więc czynnik uwarunkowań dotyczących kraju pochodzenia nie występował.

Wyniki badań własnych

W latach 2014-2018 przeprowadzono badania hierarchii wartości, w których wzięło udział 1385 studentów zarządzania i kierunków pokrewnych z pięciu krajów: Polska, Bułgaria, Włochy, Taiwan i USA. W badaniach tych wykorzystano kwestionariusz PVQ. Pytano także studentów między innymi o to, czy są religijni, ewentualnie, jaką religię wyznają i jak oceniają poziom swojej religijności: wysoki, średni i niski. Władze Uniwersytetu w Stanach Zjednoczonych nie zgodziły się, aby zadawać pytanie na temat rodzaju wyznawanej religii, także w części kwestionariuszy wypełnianych przez studentów w Bułgarii nie pytano o religię i poziom religijności, w związku z tym do dalszych analiz przyjęto 1129 osób deklarujących odpowiednio poziomy religijności: wysoki 175, średni 574 i niski 380. Aby ocenić zależność między poziomem religijności i hierarchią wartości, dokonano porównania średnich ocen

wartości osób deklarujących wysoką i niską religijność dla pięciu krajów, pokazano to na rys. 1.

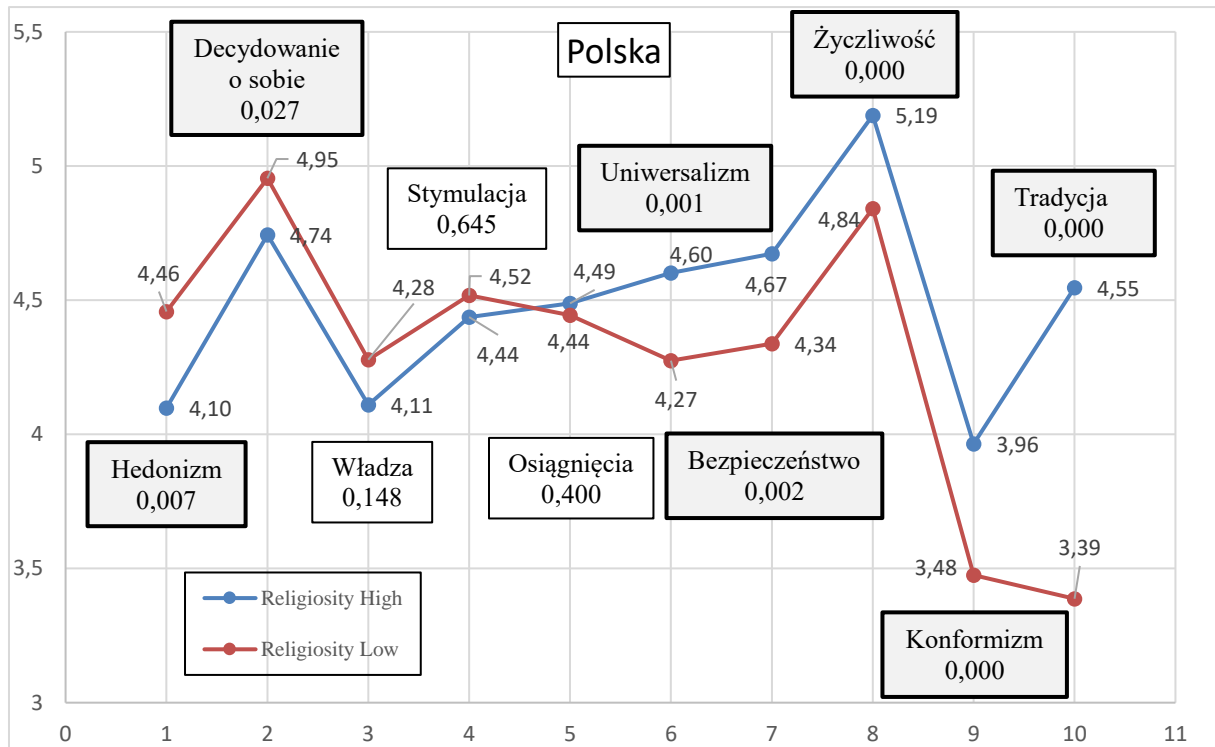
Rys. 1. Typy wartości i poziom religijności dla wszystkich badanych studentów (wysoka religijność – 175 osób, niska religijność – 380 osób)

Typy wartości uszeregowano według rosnącej różnicy między oszacowaniem danej wartości przez osoby o wysokiej i niskiej religijności. Na wykresie podano także wyniki testu *t* różnicy średnich, a pola wartości, dla których różnice są istotnie, zacieniowano.

Jak można odnotować, osoby o wysokiej religijności najbardziej cenią *życzliwość* a najmniej *konformizm*, z kolei dla osób o niskiej religijności najważniejsze jest *decydowanie o sobie*, a najmniej cenią *tradycję*. Religijność w największym stopniu wpływa na *tradycję*, ale także w sposób istotny na takie wartości jak: *hedonizm*, *uniwersalizm*, *bezpieczeństwo* i *życzliwość*.

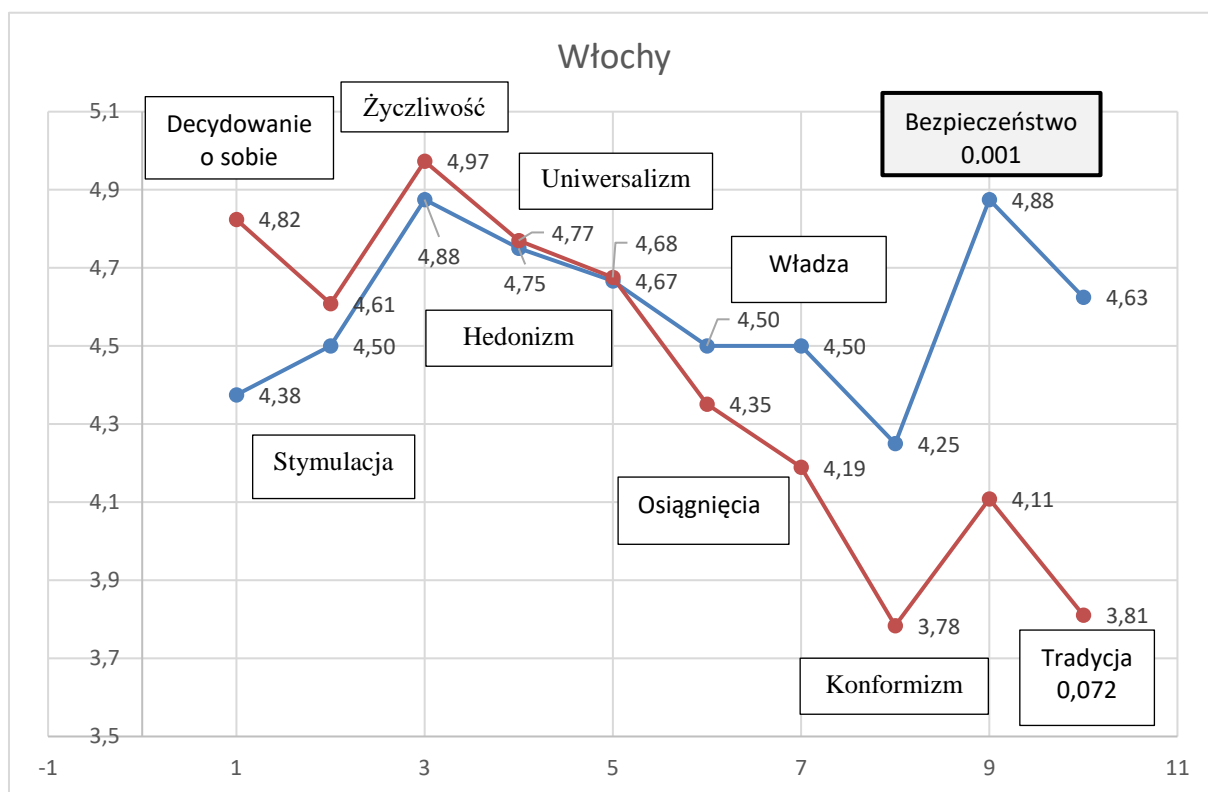
Na rys. 2 przedstawiono wyniki dla studentów polskich. Tutaj także uszeregowano wartości według rosnących różnic w ocenie pomiędzy osobami deklarującymi wysoką i niską religijność. Wyniki są podobne jak dla całej badanej populacji, większość osób deklarujących wysoką religijność pochodziło z Polski, jedyną różnicą jest to, że w przypadku studentów polskich poziom religijności wpływa istotnie na odrzucenie *konformizmu* i *decydowania o*

sobie. Jest to w opozycji do wyników uzyskanych przez Schwartza, według którego *konformizm* jest dodatnio skorelowany z religijnością.

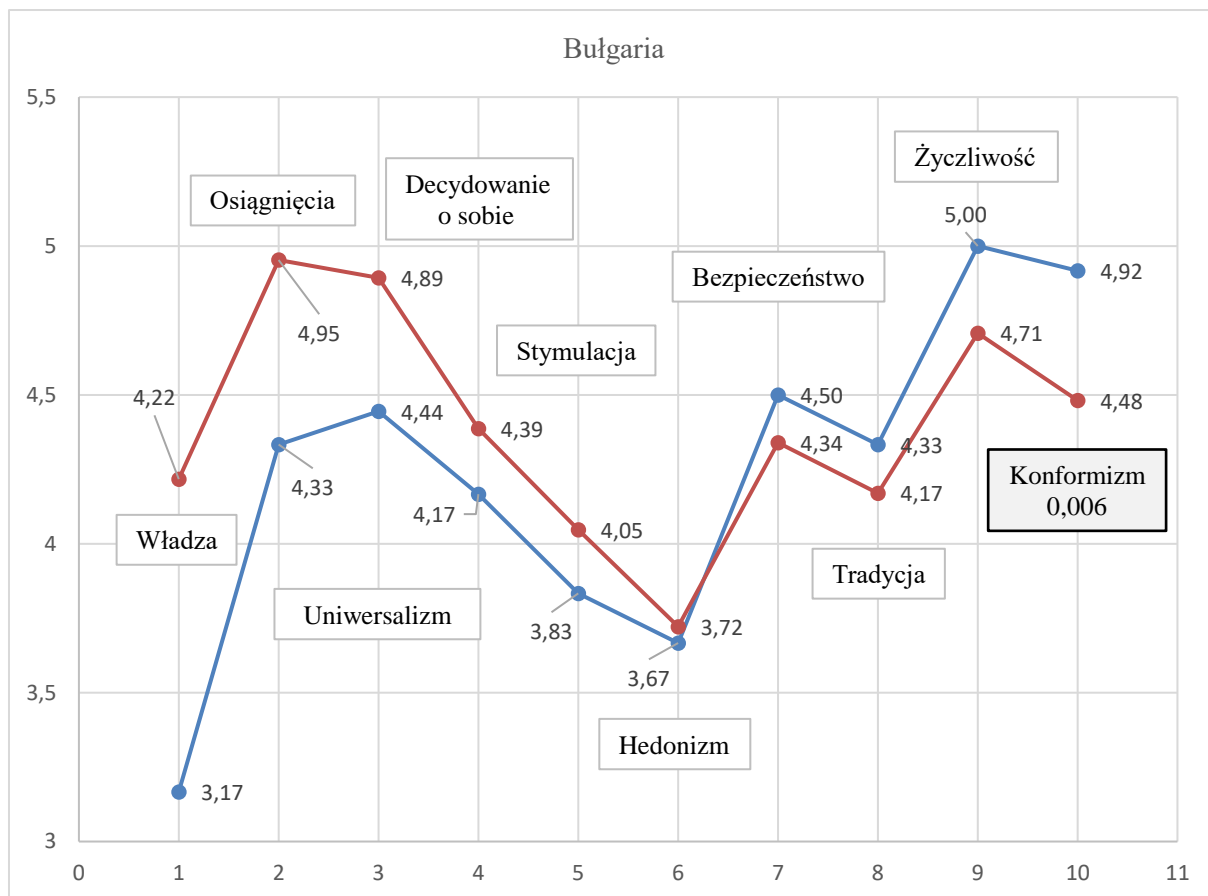
Rys. 2. Typy wartości i poziom religijności dla studentów polskich (wysoka religijność – 127 osób, niska religijność – 142 osoby)

W przypadku Włoch ankietę wypełniły jedynie 4 osoby deklarujące wysoką religijność i 36 osób deklarujących niską religijność (byli to prawie wyłącznie katolicy), w związku z tym jest tylko jedna wartość, której akceptowanie przez osoby o wysokiej i niskiej religijności jest istotnie różne, mianowicie *bezpieczeństwo*. Na rysunku 3 widać także różnice dla takich wartości jak *tradycja* czy *konformizm*, ale nie są one istotne statystycznie.

Rys. 3. Typy wartości i poziom religijności dla studentów włoskich (wysoka religijność – 4 osoby, niska religijność – 37 osób)

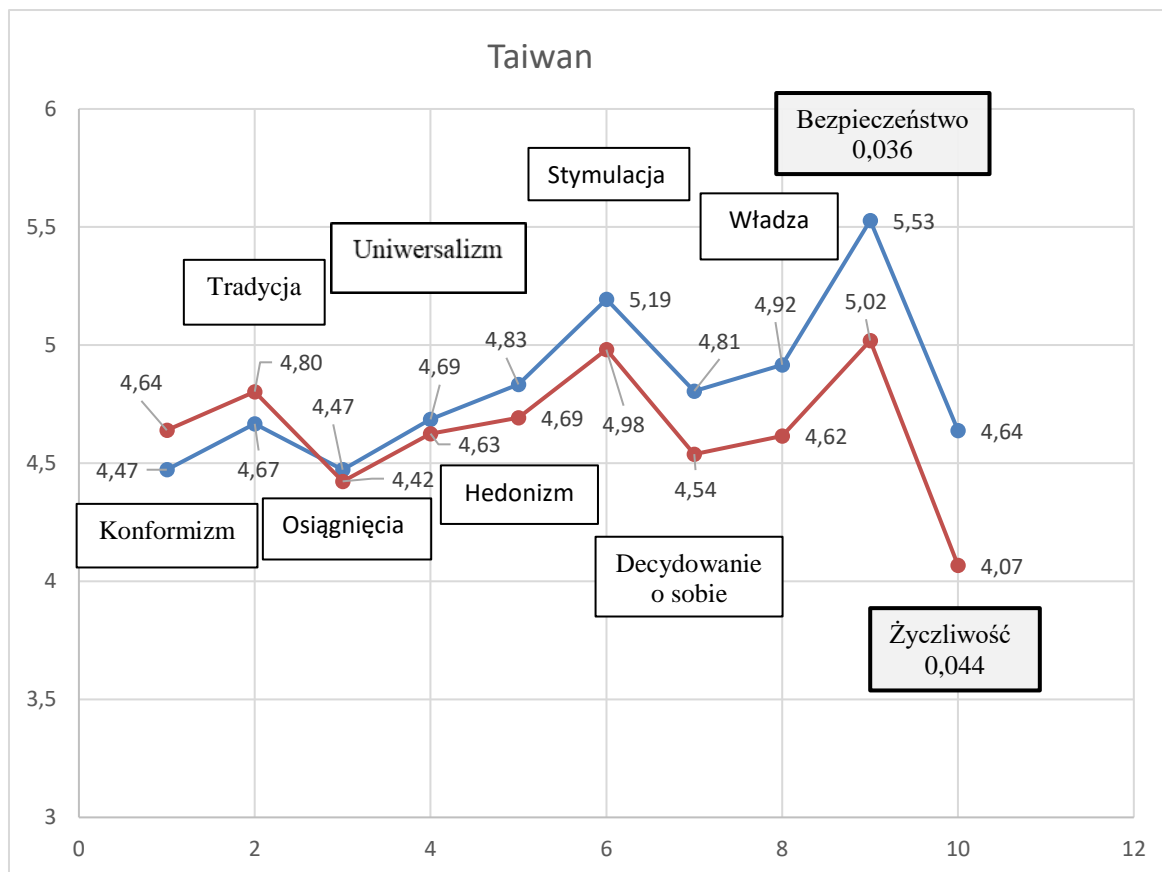
Na rys. 4 przedstawiono wyniki dla studentów Bułgarskich. Tutaj dominującą jest religia prawosławna.

Rys. 4. Typy wartości i poziom religijności dla studentów bułgarskich (wysoka religijność – 3 osoby, niska religijność – 53 osoby)

Istotną różnicę odnotowano dla *konformizmu*. Dla osób o wysokiej religijności najważniejsza jest *życzliwość*, najmniej ważna *władza*, dla osób o niskiej religijności najważniejsze są *osiągnięcia*, najmniej ważny *hedonizm*. Można zauważyć pewne podobieństwa między hierarchią wartości studentów polskich i bułgarskich.

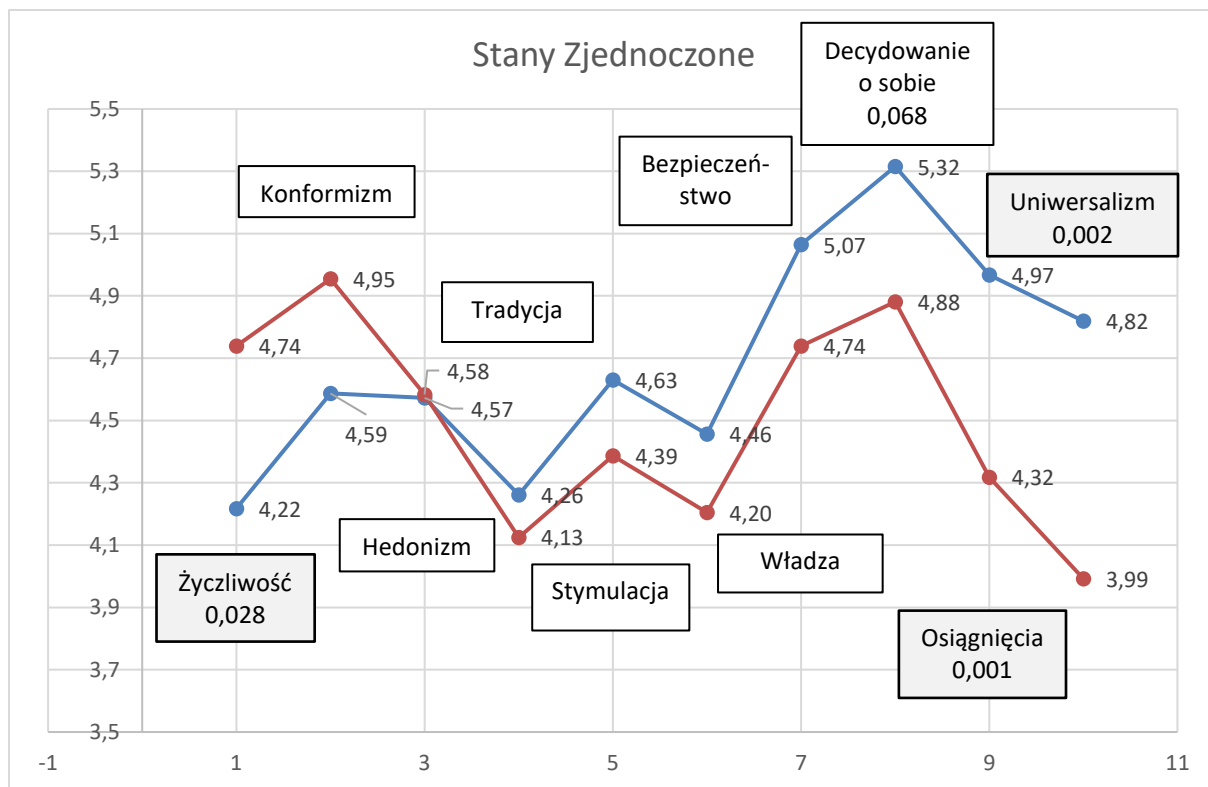
Kolejny kraj, gdzie zbierano opinie studentów, to Taiwan, tutaj dominował buddyzm, ale były deklarowane także inne religie. Wyniki przedstawiono na rys. 5.

Rys. 5. Typy wartości i poziom religijności dla studentów z Tajwanu (wysoka religijność – 18 osób, niska religijność – 104 osoby)

W przypadku studentów z Tajwanu deklarujących wysoką religijność najważniejsze jest *bezpieczeństwo*, najmniej ważne *osiągnięcia* i *konformizm*. Dla osób deklarujących niską religijność także najważniejsze jest *bezpieczeństwo*, najmniej ważna *życzliwość*. W przypadku dwóch wartości można odnotować istotny wpływ religijności na ich akceptację, są to właśnie *bezpieczeństwo* i *życzliwość*. Poza tym widać istotne różnice w hierarchii wartości studentów z Tajwanu i studentów z Europy.

Ostatnim z badanych krajów były Stany Zjednoczone, wyniki pokazano na rys. 6. Tutaj nie mieliśmy zgody, aby zapytać o rodzaj wyznawanej religii, a jedynie o poziom religijności. Badania zostały przeprowadzone na Uniwersytecie w Nowym Orleanie.

Rys. 6. Typy wartości i poziom religijności dla studentów ze Stanów Zjednoczonych (wysoka religijność – 23 osoby, niska religijność – 44 osoby)

W przypadku Stanów Zjednoczonych układ wartości jest zupełnie inny. Osoby deklarujące wysoką religijność najbardziej cenią *decydowanie o sobie*, a najmniej *życzliwość*. Osoby deklarujące niską religijność najbardziej cenią *konformizm* a najmniej *uniwersalizm*. Religijność ma związek z postrzeganiem takich wartości jak *uniwersalizm*, *osiągnięcia* i *życzliwość*.

Dyskusja wyników

Najwyżej i najniżej cenione wartości

Podsumowując wyniki badań własnych, z jednej strony można odnotować wartości, które są najwyżej lub najniżej cenione przez osoby deklarujące wysoki i niski poziom religijności w badanych krajach – przedstawiono to w tabeli 3.

Tabela 3. Najwyżej i najniżej cenione wartości

Kraj	Wysoka religijność		Niska religijność	
	Najwyżej cenione	Najniżej cenione	Najwyżej cenione	Najniżej cenione
Polska	Życzliwość	Konformizm, hedonizm, władza	Decydowanie o sobie, życzliwość	Tradycja, konformizm
Włochy	Życzliwość, bezpieczeństwo	Konformizm, decydowanie o sobie	Życzliwość, decydowanie o sobie	Konformizm, tradycja
Bułgaria	Życzliwość, konformizm	Władza, hedonizm	Osiągnięcia, uniwersalizm	Hedonizm, stymulacja
Taiwan	Bezpieczeństwo, stymulacja	Konformizm, osiągnięcia	Bezpieczeństwo, stymulacja	Życzliwość
USA	Decydowanie o sobie	Życzliwość, tradycja	Konformizm, decydowanie o sobie	Uniwersalizm, tradycja

Źródło: Opracowanie własne.

Można zauważyć, że wśród osób deklarujących wysoką religijność najwyżej cenione wartości to *życzliwość* i *bezpieczeństwo*, a najniżej ocenione to *konformizm* i *hedonizm*. Osoby o niskiej religijności najbardziej cenią *decydowanie o sobie* i *życzliwość*, najmniej cenią *tradycję* i *konformizm*. Analiza wartości w tabeli 3 wskazuje na spore różnice pomiędzy hierarchią wartości studentów w USA i w Europie. Studenci amerykańscy deklarujący wysoką religijność odrzucają jednocześnie *życzliwość*, którą z kolei cenią osoby o wysokiej religijności w innych krajach.

Wpływ poziomu religijności na postrzeganie wartości

Jeśli teraz rozpatrzmy związek wartości z poziomem religijności, to możemy odnotować, że poziom religijności ma wpływ na postrzeganie określonych wartości. Nie można tu jednak mówić o korelacjach (Schwartz badał korelacje, bo pytał o poziom religijności wykorzystując ośmiostopniową skalę) ale o wpływie. Patrząc na całą populację – rys. 1, widzimy, że poziom religijności najbardziej wpływa na postrzeganie takich wartości jak: *tradycja*, *życzliwość*, *bezpieczeństwo* i *uniwersalizm*. Innymi słowy, osoby deklarujące wysoką religijność istotnie wyżej cenią *tradycję*, *życzliwość*, *bezpieczeństwo* i *uniwersalizm* niż osoby deklarujące niską religijność. Jednocześnie osoby deklarujące wysoką religijność istotnie niżej cenią *hedonizm* niż osoby deklarujące niską religijność.

W badanych krajach występują jednak różnice wynikające z różnych religii i z uwarunkowań kulturowych. W przypadku Polski – rys. 2 można dodatkowo odnotować, że osoby deklarujące wysoką religijność odrzucają *konformizm*. Także w Bułgarii osoby o

wysokiej religijności odrzucają *konformizm*. Inny układ można odnotować w Stanach Zjednoczonych, gdzie osoby deklarujące wysoką religijność istotnie wyżej cenią *osiągnięcia* i istotnie niżej *życzliwość*, niż osoby deklarujące niską religijność.

Porównanie z wynikami uzyskanymi przez Rokeacha

Według Rokeacha osoby religijne istotnie niżej cenią *przyjemności* i to się potwierdziło w opisywanych tu badaniach własnych, ale rozpatrywana wartość jest określana jako *hedonizm*. Według Rokeacha, katolicy istotnie wyżej cenią *bezpieczeństwo*, to także się potwierdziło dla całej badanej grupy a także dla Polski, Włoch i Taiwanu.

Porównanie z wynikami uzyskanymi przez Schwartza i Huismansa

Schwartz i Huismans nie badali, które wartości są ważniejsze lub mniej ważne dla różnych grup religijnych, ale badali związki poziomu religijności z postrzeganiem typów wartości. Potwierdziło się, że wyższa religijność jest powiązana z akceptowaniem takich wartości jak *tradycja*, *życzliwość* i *bezpieczeństwo*, natomiast nie potwierdziło się, że osoby bardziej religijne wyżej cenią *konformizm* niż mniej religijne. Potwierdziło się także, że osoby o wyższej religijności odrzucają *hedonizm*. Według badań Schwartza i Huismansa religijność jest ujemnie skorelowana z *uniwersalizmem*, badania własne wskazują na odwrotną zależność, to znaczy, że osoby o wysokiej religijności wyżej cenią *uniwersalizm* niż osoby o niskiej religijności.

Podsumowanie

Na podstawie badań własnych a także badań Rokeacha, Schwartza i Huismansa można uznać, że osoby religijne (deklarujące wysoką religijność) cenią *tradycję* i *bezpieczeństwo*, są *życzliwe* i odrzucają *hedonizm*. Badania własne wykazały ponadto, że osoby deklarujące wysoką religijność wyżej cenią *uniwersalizm*, niż osoby deklarujące niską religijność.

Wydaje się, że jest to zgodne z poglądami Jamesa Daya (2017, 300), który podsumowując prowadzone przez wiele lat badania obejmujące tysiące osób pochodzących z różnych kultur pisze, „że wiara, zaangażowane religijne i przynależność do wspólnoty religijnej należą do najlepszych predyktorów satysfakcji z życia i dobrego samopoczucia w wieku dorosłym, poczucia osobistej skuteczności i kontroli, a także skutecznego radzenia sobie z przeciwnościami losu”. „Przynależność do wspólnoty religijnej, wiara i jej praktykowanie są często skorelowane z zachowaniami prospołecznymi takimi jak empatia, troska o innych, wolontariat, życzliwość i chęć pomagania innym w potrzebie”. „Wiara i jej praktykowanie wspierają rozsądek, powiązany z udoskonalonym rozwiązywaniem problemów, traktowania spraw z dystansem, optymizmem, skromnością, wspaniałomyślnością, tolerancją i

komunikacją z innymi” (Day 2017, 301). Także według Patricii Herzog i jej współpracowników (2018) istnieją liczne dowody na to, że religijność jest powiązana z postawami prospołecznymi.

Także Rokeach (1965, 9) pisał między innymi: „wszystkie religie zachodnie uczą członków swoich wspólnot wzajemnej miłości i szacunku, złotej zasady (golden rule), umiłowania sprawiedliwości i miłosierdzia, a także uważają wszystkich ludzi za równych w oczach Boga”. To się potwierdziło w badaniach własnych, z których wynika, że osoby o wysokiej religijności wyżej cenią *uniwersalizm* niż osoby o niskiej religijności.

Należy jednak także dodać na zakończenie, że zarówno Rokeach (1965) jak i Day (2017) wspominają także o antyspołecznych postawach ortodoksyjnych grup religijnych. Warto wspomnieć o tym zjawisku, chociaż nie było tu ono bliżej analizowane.

Bibliografia

Campbell D. T., 1989, *In Memoriam: Milton Rokeach, 1918-1988*, “The Public Opinion Quarterly”, Vol. 53, No. 2, s. 258-261.

Day J. M., 2017, *Religion and Human Development in Adulthood: Well-Being, Prosocial Behavior, and Religious and Spiritual Development*, “Behavioral Development Bulletin”, 22(2), s. 298–313.

Herzog P. S., Harris D. E., Pfeiffer, J., 2018, *Facilitating Moral Maturity: Integrating Developmental and Cultural Approaches*, “Journal of Management, Spirituality & Religion” 15(5), s. 450-474.

<http://dx.doi.org/10.1080/14766086.2018.1521737>.

Rokeach M., 1965, *Paradoxes of religious belief*, “Trans-Action”, 2, s. 9–12.
<https://doi.org/10.1007/BF03180791>

Rokeach M., 1968, *A Theory of Organization and Change Within Value-Attitude Systems*, “Journal of Social Issues”, Vol. XXIV, Number 1, s. 13-33.

Rokeach M., 1969, *Part I. Value Systems in Religion*, “Review of Religious Research”, Vol. 11, No. 1 (Autumn), s. 3-23.

Rokeach M., Ball-Rokeach S., 1989, *Stability and Change in American Value Priorities, 1968-1981*, “American Psychologist”, Vol. 44, No. 5, s. 775-784.

Rokeach M., 1973, *The Nature of Human Values*, The Free Press, A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York.

<https://archive.org/details/natureofhumanval00roke/page/n7/mode/2up?view=theater>

Schwartz S., Huisman S., 1995, *Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions*, "Social Psychology Quarterly", 58, s. 88-107.

Struch N., Schwartz S., van der Kloot W., 2002, *Meanings of Basic Values for Women and Men: A Cross-Cultural Analysis*, "Personality and Social Psychology Bulletin" 28(1), s. 16-28.

Values hierarchy and religiosity level of management students

A study of the association of religiosity level with a hierarchy of values of 1,129 management students from five countries using the Schwartz model was conducted. The results were compared with similar studies previously done by Milton Rokeach as well as Schwartz and Huisman. It has been confirmed that people with high religiosity value tradition, benevolence and security and reject hedonism. However, it has not been confirmed that religious people value conformism and reject universalism, as Schwartz and Huisman have suggested. It was also noted that, in addition to religiosity, cultural conditions (country of origin) also significantly influence the values hierarchy of the persons surveyed.

Keywords: values hierarchy, religiosity level, Schwartz's Theory, Milton Rokeach values studies.